

suis pas marxiste» tradíciójához – nem-marxista volt. Az itt következő és a tudományosság igényével fellépő tanulmány tehát minden irányban kritikus, nincs tekintettel egyéni vagy pártelfogultságokra, még a legszűkebb körben könnyen elérhető népszerűsége sem. Nem azért, mint ha nem volna meggyőződve a marxi tétel érvényességéről, hogy az elmélet csak akkor lesz anyagi erővé, ha a tömegeket megragadja. Viszont az elmélet csak akkor érdemi meg ezt a nevet, ha minden melléktekintet nélkül leleplezi a múlt teoretikus bűneit és kíméletlenül kiküszöbölve az elavult és hasznavehetetlen elemeket, az adott valóságot próbálja összefogni. [...] Talán tovább kellett volna érlelni és csiszolni az egészet, de türelmetlen vagyok. Adósságnak egy részét rovom le, elkésve, elégedetlenül önmagammal és osztályommal szemben. Sem egyéni, sem tudományos, sem a szó szűkebb értelmében vett politikai hiúság nem vezet, bár nem volt könnyű tőlük megszabadulnom. Szívesen adnám át névtelenül e kísérletet azoknak, akik számára készült, de nem tehetem. Vállalni kell a névnek a tanulmányt, s tanulmánynak a nevet. Mindkettő szerénységet tanult az ellenforradalom huszónhárom éve alatt: semmi mást nem akar, mint – Sorel szavával – osztályát érdektelenül szolgálni.”¹⁸

Agárdi Péter

Ellenkormányzás*

A Magyar Országos Levéltár által útjára indított forráskiadvány-sorozat újabb darabja Baráth Magdolna szerkesztésében 2009 év végén jelent meg. *A Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei, 1956. november 7.–1958. január 25.* címmel nyomdába került vaskos kötet egyszerre ábrázolja a forradalom és a szabadságharc utóvédharcait és a Kádár-

¹⁸ JUSTUS PÁL: *A szocializmus útja*. I. m. 6–8., illetve JEMNITZ JÁNOS–SZÉKELY GÁBOR (szerk.): *Justus Pál*. I. m. 46–47. Az eredeti szöveget abból a példányból idézem, amelyet Justus Lukács Györgynek ajánlott: „Lukács György elvtársnak, a legnagyobb élő magyar marxistának, kíméletlen kritikát kérve.” (A kötet az MTA Lukács Archívumában található.) A „kíméletlen”, de a két baloldali teoretikushoz egyaránt méltó, kölcsönös okulásul és távlatos tanulságul szolgáló kritikát persze megkapta (*Társadalmi Szemle*, 1946/2. 146–152.); Lukács bírálataiban egyébként 65 év után is látok jogos érveket. Persze Justus maga szintén vitakozott későbbi írásaiban a *Társadalmi Szemlével*, több esetben magával Lukáccsal is, akinek korábbi munkái egyébként – mindenekelőtt a *Történelem és osztálytudat* –, erősen hatottak az ő munkáira, például *A szocializmus útjára*. Azután 1949-ben Justus börtönbe, Lukács pedig – ideológiai perben – anatómia alá került.

* *Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei, 1956. november 7.–1958. január 25.* Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: BARÁTH Magdolna. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2009. 1247 p.

rendszer kiépülésének első időszakát. A minisztertanácsi és az MSZMP-iratoknak az ismerete eddig is alapvető elvárás volt a jelenkorral foglalkozó kutatóktól, történészektől, hiszen az azonos időszakról szóló források párhuzamos elemzése, az információk összevetése kiegészíti, bővíti ismereteinket. A fenti időszak pártiratai, az MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei (1956. december–1957. június) már lassan két évtizede a könyvesboltokba kerültek, sőt az MSZMP budapesti ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei (1956. november–1957. május) is megjelentek, de a végrehajtó hatalom legfelső intézményének iratait eddig csak a MOL kutatótermében lehetett megtekinteni.

A kiadvány követi a sorozat korábbi darabjainak szerkesztési elveit, a bevezető után kronologikus sorrendben követik egymást a minisztertanácsi ülések jegyzőkönyvei. Baráth Magdolna bevezető tanulmánya történelmünk egyik legizgalmasabb és legkevésbé tisztázott pillanatával foglalkozik. Az újabban feltárt forrásokra hivatkozva elemzi a kormányfő kiválasztásának körülményeit, a kormány létrejöttének alkotmányossági hiátusait, a kormány személyi összetétele körüli archontológiai problémákat, az egyes minisztériumok és főhatóságok átszervezésére vonatkozó javaslatokat, a kormányzati struktúra változásait. A bevezetőben külön fejezet szól a kormány programjáról, a politikai és gazdaságirányítási rendszer átalakítására tett kísérletekről. A harmadik részben a kormány döntéseit, tevékenységét elemzi a szerző. Nem zsúfolta össze a korszakra vonatkozó – mostanra egyre jelentősebb – szakirodalom megállapításait, nem kívánta az időszak részletes összefoglalását adni, hanem kiragadott csomópontokat, problémaköröket, amelyek a Kádár névvel jelzett első kormány megalakulását, működését leginkább jellemezték.

Így tanulmányában Baráth Magdolna felhívja a figyelmet arra: a kormányzati és a pártfunkciók összefonódása az ügyek megvitatásánál párhuzamosságokhoz vezetett, mert amit az Ideiglenes Intéző Bizottságban (IIB) vagy az Ideiglenes Központi Bizottságban (IKB) elkezdtek tárgyalni, azt a Minisztertanács ülésein folytatták, és fordítva (22.). Több esetben a kormány üléseiről készített jegyzőkönyvekből ellenőrizhetjük, hogy milyen viták folytak előzetesen a párt vezetőtestületeiben, és a kormány üléseinek napirendi pontjai hogyan bukkannak fel a régi-új párt ülésein. A kormánynak kezdetben nem volt valódi társadalmi bázisa. A párt szétesett, így a kommunista testvérpártok politikai és gazdasági segítségnyújtása, valamint a szovjet katonai jelenlét mellett a Kádár-csoport csakis arra számíthatott, hogy az állami pozíciók megszerzésével biztosíthatja magának a túlélést. A november 4-ét követő pár napban az állami, kormányzati funkciók és az ott meghozott döntések miatt a miniszter-

tanácsi ülések jelentették a valódi döntéshozatal színterét. (A diktatúra helyreállításának e kezdeti szakasza paradox módon egy parlamentáris demokrácia működési modelljéhez hasonlított, hiszen a végrehajtó hatalom – amelyet továbbra is egy szűk pártcsoport uralt ugyan, de – visszakerült a kormány üléseire.) Az MDP (Magyar Dolgozók Pártja) teljesen széthullott az október végi feloszlattal, így november elején az egyedüli hatalmi központ a kormány volt, amely a Parlamentben tartotta üléseit. Az akkor (ismét) uralomra került nomenklátúra egy centrumba tömörült, és a személyek azonossága miatt nem volt éles határvonal a kormányzat és a később éledező párttestületek fórumai között. A Kossuth tér és a Nádor utca 28. sz. alatti pártépület között ingáztak a párt- és állami vezetők, és ahogy szerveződött a párt, a döntések színterei is gyakran összemosódtak, hiszen sokszor óránként követték egymást a kormány és az IIB ülései.

A kormány összetételének, illetve a kormányfő személyének kiválasztásakor Moszkvában több változat is megfogalmazódott. November 3-án Kádár elfogadta Hruscsov javaslatát mind a katonai beavatkozás, mind miniszterelnöki megbízatását illetően. Baráth részletesen bemutatja, hogy a későbbi kormányzat milyen zavaros körülmények között állt fel. A kormány tagjainak többsége csak a november 4-én reggel elhangzott felhívásból, rádión keresztül értesült kormányzati megbízatásáról. Rádásul teljesen összekeveredtek a hatalmi ágak különállását megtestesítő szimbolikus funkciók, hiszen három hónapig egy kormánytag, a kereskedelmi ügyekért felelős Rónai Sándor töltötte be az országgyűlés elnöki tisztét is. A kormány mellőzte az államfői jogkört gyakorló testületet, a Népköztársaság Elnöki Tanácsát (NET), s csupán annak elnöke előtt esküdött fel. Baráth tanulmányában – eddig kevésbé ismert orosz levéltári forrásokra hivatkozva – olyan új információkat közöl Dobi István szerepéről, amelyekből kiderül: Dobi a Nagy Imrének adott kormányfői megbízatás visszavonásával nagy segítséget nyújtott az új kormány legitimációs problémáinak leküzdéséhez (9.). Ugyanakkor a Minisztertanács november 10-i ülésén Dobi bejelentette: Nagy Imre utolsó kormányának kinevezési okmányát meghamisították, mert azt sem ő, sem Kristóf István (az Elnöki Tanács titkára) nem írta alá (44.). A NET alkotmányosértő határozata, amely az államigazgatás legfelső szervének nyilvánította a Kádár-kormányt, szintén közjogi nonszensznek minősült csakúgy, mint az a végül megvalósuló különleges irányítási struktúra, amely szerint a kormányban nem voltak klasszikus értelemben vett miniszterek, csak kormánytagok, akik egyes ügyekért feleltek. Ez egyfajta szervezettörténeti unikum, ilyenre sem a korábbi, sem a későbbi időszakban nem volt példa. Annak a kérdésnek a megválaszolására pedig, hogy végül is mikor alakult

meg valójában a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány nevet viselő első Kádár-kormány, Baráth sorra vette a korabeli forrásokat (*Népszabadság*, *Magyar Közlöny*, a NET határozata), és megnézte azt is, kik vezették az egyes tárcákat. A szerző egyenként megvizsgálja az egy-egy ágazat irányítása kapcsán felmerült neveket, majd megállapítja, hogy a nyolc kormánytagból csak ketten nem voltak „újjak”, a többiek már a Rákosi-korszakban is töltöttek be miniszteri pozíciókat.

Gazdasági (és politikai) téren az új hatalom számára a legnagyobb kihívást a munkástanácsok és az állandósuló sztrájk miatt fellépő válság jelentette. A lakosság hangulata kifejezetten ellenséges volt a kommunis-tákkal és a szovjetekkel szemben, rossz volt a közbiztonság, sokan éheztek, élelmiszer-, tüzelőanyag- és áruhiány volt Budapesten. A kormány legégetőbb feladatai közé tartozott a közigazgatás beindítása, a romok eltakarítása, az élelmiszer-ellátás és a közbiztonság biztosítása, illetve a halottak eltemetése. A Minisztertanács november 13-i ülésén (51.) még az üzemi munkástanácsok megalakításáról határozott. Csakhogy az egy nappal később létrehozott Nagy-budapesti Központi Munkástanács (KMT) az új kormány számára veszélyes politikai (ellenhatalmi) tényezővé vált, amellyel ugyanakkor együtt kellett működnie a sztrájkok beszüntetése érdekében. A legtöbb üzemben november 20-án újra megindult a munka. Másnap a KMT kísérletet tett az Országos Munkástanács megalakítására, de a kormány kérésére ezt a szovjetek katonai erővel megakadályozták. A többszöri sikertelen tárgyalások végül december elején a KMT és a többi nem üzemi munkástanács betiltásához vezettek. Közben a kormány rendelkezett a munkabérek kifizetéséről és rendezéséről (72.), a gazdasági természetű ügyek előzetes előkészítése érdekében pedig létrehozta a Gazdasági Bizottságot (58.). November végén felmerült, hogy a MÁV, a Posta és a villamosvasúti közlekedés dolgozói számára is engedélyezik a munkástanácsok alakítását (71.), azonban december elején már „ellenforradalmi cselekménynek” minősítették azon munkástanácsok tevékenységét, amelyek gazdasági vezetőket távolítottak el (91.). A december 8-i salgótarjáni vérengzés reakciójaként újból meghirdetett sztrájkra a kormány a statárium kihirdetésével válaszolt, és megkezdődtek a letartóztatások.

A korszakra jellemző (fogalmi) káoszt jól jelzi, hogy nem tudjuk eldönteni: pusztán elírás történt, vagy a később „ellenforradalomnak” elnevezett esemény elleni fellépést minősítette 1956. december végén a kormányzati álláspont „forradalomnak”. Ugyanis a Minisztertanács december végén a „forradalmi események” során meghalt személyek hozzátartozóinak segélyezéséről hozott határozatot. (145.) (Esetleg október

30-tól, vagy november 4-től, vagy már október 23-tól zajlott az „ellenforradalom” elleni forradalmi harc?) Mindenesetre egy 1957. januári végi minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve értékmentes, semleges jelentés-tartalmú szóösszetétellel írta körül a közelmúltat, hiszen az „október 23-át követő eseményekről” tett említést (186.). Az év utolsó hónapjára a kormány érezhetően megerősödött, mert míg novemberben a megmaradás, a megerősödés, a lavírozás jellemezte működését, december közepétől már nyíltan felvállalta a konfrontációt ellenfeleivel (elsősorban a munkástanácsokkal), és az ígéretések helyett előtérbe került a megfélemlítés. A forradalom bukását követően a régi-új pártvezetés célja az elrettentés és a társadalmi szolidaritás megtörése volt, ezért a hatalom az újabb (fegyveres) konfrontációra is felkészült. Decemberben, advent heteiben, vidéken éppúgy, mint a fővárosban, sortüzeket vezényeltek a tüntetőkre. (Budapest mellett Miskolcon, Egerben, Gyulán, Kecskeméten, Hódmezővásárhelyen, Tatabányán, illetve Salgótarjánban lőttek karhatalmisták a tüntető tömegbe.) A statáriális bíróságok ítéletei, a karhatalmista, „pufajkás” csoportok garázdálkodásai a megtorlás és a terror légkörét alakították ki. 1957 elejére a forradalom „utóvédharcait” a röpcédulázásokon, falfirikálásokon túl már „csak” a néhány illegálisban szerkesztett, sokszorosított lap, illetve az Írószövetségnek, az Újságíró Szövetségnek, az üzemi munkástanácsoknak a demonstratív kiállása, pusztá léte, valamint a sztrájkok, a tüntetések, az elhurcoltak családtagjait segítő konspiratív adománygyűjtések jelentettek. A tavasz kezdetére a MUK (Márciusban Újra Kezdjük) „csendes” terjedése már inkább a hatalom, mint a társadalom cselekvőképességét jelezte, hiszen újabb nagyszabású letartóztatási hullám következett, csaknem 6000 embert vettek őrizetbe. A börtönök annyira megteltek, hogy a Nagy Imre első miniszterelnöksége idején, 1953-ban felszámolt internálótáborokat is újból üzembe helyezték.

A gazdaság rendbetétele mellett a kormányzat megkísérelte átalakítani a politikai struktúrát is. A kezdetben még törvényesnek elismert forradalmi és nemzeti bizottságok működését a Minisztertanács november 19-i ülésén (60.) azért bírálták, mert a kormány szerint ezek túllépték hatáskörüket és központi szervet alakítottak, így azokat Münnich Ferenc – saját hatáskörben kiadott – határozatában december elején megszüntette. A többpártrendszerű politikai berendezkedés mint alternatíva, illetve az, hogy az MSZMP politikai platformján álló pártokat bevonják a kormányzatba, novemberben és decemberben a párt vezető testületeiben több alkalommal felmerült, de az „egységfrontkormány” felállítását egy új kormányprogram kidolgozásával kapcsolták össze. A kormány-

nyilatkozat tíz fejezetbe csoportosította ugyan a legfontosabb tennivalókat, de továbbra is alapjában két kérdés megoldása volt az elsőrangú feladat: a hatalom megszilárdítása és a gazdasági károk felszámolása. A gazdaság talpraállításának legfontosabb elemei közé tartozott a széntermelés növelése, a magán- és kisipari szövetkezetek tevékenységének kiszélesítése, a béremelés, illetve a kiemelt bérezés bevezetése, a felmondási járandóság biztosítása, a társadalombiztosítási járulék folyósítása, s ezeknek az intézkedéseknek az életszínvonal emelését kellett szolgálniuk. A gazdaságirányításban a túlzott központosítás csökkentése volt a cél. A kormány népfrontosításának programja viszont 1957 februárjára, ahogy a hatalmi koncentráció folyamata előrehaladt, fokozatosan lekerült a napirendről.

1957. április elején Marosán György, a KB adminisztratív titkára, visszatekintve a kormányzat első hónapjaira, a budapesti kerületi ideiglenes intéző bizottságok elnöki értekezletén így fogalmazott: „A világon még soha ilyen népszerűtlen kormány nem volt, mint a Kádár-kormány. Mi csak parancsolgattunk, de adni nem tudtunk. Lényegében a helyzet az, hogy a mi tekintélyünk pillanatnyilag nem népszerű. [...] A kormányzatnak erősnek kell lenni, január közepétől a lassan fejlődő párt támasztotta alá a kormányt, s ha a kormánnyal szemben a helyzet megváltozott, az a párt jó munkáján nyugszik. Ha a párt visszaserzi azt, amiért megy a harc, akkor minden kormányzati kérdést meg tudunk oldani.” Marosán jól érezte, hogy 1957 tavaszára, a sikeresnek minősített május elsejét követően, s még inkább a június végi országos pártértekezlet idejére lezárult a hatalom megszilárdításának első, ideiglenes időszaka. Ekkortól megindult a nagyobb politikai perek előkészítése, döntöttek a népbírói tanácsok létrehozásáról, a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsának felállításáról is.

A szerkesztő gondos és alapos munkát végzett. A kötet összesen 52 ülés jegyzőkönyvét tartalmazza, amelyek elsősorban a diktatúra helyreállításának időszakát mutatják be, a megtorlást irányító szervek szemszögéből. A Minisztertanács üléseiről készített jegyzőkönyveket a szerkesztő az ülések időrendi sorrendjében, teljes terjedelmükben adja közre. Az egyes ülésekre benyújtott „fontosabb” előterjesztéseket – az adott jegyzőkönyv mellékleteiként – ugyancsak teljes terjedelmükben közli, más esetekben tartalmukat jegyzetben ismerteti. Míután a több mint 1200 oldalas kiadvány terjedelmi határait nem lehetett a végtelenségig bővíteni, érthető, hogy az előterjesztések mindegyikét nem válogatta be a szerkesztő, de esetleg elgondolkodhatott volna azon, hogy a jegyzőkönyveket – a korábbi gyakorlatnak megfelelően – két kötetben jelentessék meg. Ez esetben az előterjesztésekről készített mutatóval, illetve a napirendi pontok tárgy-

mutatójával (a tartalomjegyzék tulajdonképpen napirendi jegyzékként használható), esetleg a földrajzi nevek regiszterével, táblázatokkal (a minisztertanácsi ülésen megjelent miniszterek), faksimilék közreadásával, a kormánytagok fotóival is bővíthető lett volna a kiadvány.

A szerkesztő – nagyon helyesen – nem betűhív, hanem szöveghű közlésre törekedett, csupán helyesírási korrekciókra vállalkozott, a dokumentumok esetében pedig szövegkritikai és magyarázó jegyzeteket alkalmazott. Ez utóbbiakra szükség is van, mert a napirendi pontok, illetve a tárgyalt témák igen jelentős részénél a téma megjelölése mellett csak rövid utalás olvasható arra vonatkozóan, hogy a kormány az előterjesztést vita nélkül elfogadta, vagy levette a napirendről, vagy a jelentést tudomásul vette, így magyarázó jegyzetek nélkül több esetben értelmetlen szöveghalmazt kellene az olvasónak böngésznie. A most közölt dokumentumok úgynevezett határozati jegyzőkönyvek, amelyek nem tükrözik a miniszterek véleményét, személyes viszonyukat a tárgyalt témához, így kissé „szárazabb”, kevésbé életszerű, mint például a fent már említett MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. (A határozati jegyzőkönyvekben a meghívottak és a hozzászólók, a napirendi pontok és a határozatok szerepelnek, míg a szerkesztett jegyzőkönyvek az egyes hozzászólásokat is tartalmazzák, megőrizve az eredeti szófordulatokat.)

Baráth nem próbál az '56-os forradalom után kialakult történelmi helyzet „nagy” kérdéseire megfelelni – ez itt nem is feladata –, nem kísérli megválaszolni azt, hogy az új magyar vezetés megtett-e mindent, amit megtehetett az ország anyagi, erkölcsi veszteségeinek minimalizálására, tett-e kísérletet mozgásterének bővítésére, vagy megelégedett a „túléléssel”, és célja csupán a hatalom megszerzése és megtartása volt. A recenzens szerint Kádáréknak – a közvetlen szovjet irányítás mellett – a részben apátiába süllyedő, részben a forradalom utóvédharcait vívó magyar társadalom csupán annyiban volt fontos, amennyiben befolyásolta hatalma megszilárdítását. A szovjet katonai és politikai segítséggel, az alkotmányos előírások megsértésével, a törvényesen kormányzó Nagy Imre-kormány elűzésével hatalomba emelt, rendkívül csekély társadalmi támogatottságú csoport kormányzati szerepvállalását a forradalom leverése miatt elkeseredett, kilátástalan és reményvesztett kortársak hazaárulásnak tartották. Hiába nevezte egy csoport önmagát 1956 novemberétől Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányának; hiába próbálták Kádárék az alkotmányossági és törvényességi hiányokat utólag orvosolni; a kötet utolsó dokumentumában Csergő János, a kohó- és gépiparért felelős kormánytag a Minisztertanács tagjai nevében hiába mondott köszönetet Kádár Jánosnak példamutató és fáradhatatlan munkájáért, amelynek

eredményeként „az ország politikailag és gazdaságilag gyorsan konszolidálódott” (1173.) – a végrehajtó hatalom csúcsán egy (sikeres) puccskíséret szereplői álltak. Tudjuk, hogy a hatalomra jutás módjától függetlenül azt illeti a kormány megnevezés, aki a végrehajtó hatalmat gyakorolja, a kormányzati pozíciókat birtokolja. Mégis, a köznyelv több esetben felcímkezte az ilyen és ehhez hasonló kormányzatokat, s ezt a történetírói kánon is sokszor átvette. Így volt ez az 1905–1906-os Fejérváry Géza testőrparancsnok darabontkormányával, vagy a norvég Vidkun Quisling bábkormányával. Ha Nagy Imre-kormányát törvényesnek és legitimnek tartjuk, és az 1956. október 23-án kezdődő eseménysort forradalomnak, akkor az ennek megbuktatására szerveződő mozgalmat joggal nevezhetjük ellenforradalomnak, s a képviselőjükben fellépő csoportot ellenkormánynak. Ebben az esetben „Kádár János ellenkormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei” cím is kerülhetett volna a kötetre.

Krabulcsán Zsolt

Időszerűtlenül?*

2009. március 20-án az ELTE Kelet-Európa Története Tanszéke és Ruszisztikai Központja nemzetközi konferenciát rendezett a magyarországi Tanácsköztársaság történetéről. Jelen kötet ennek a konferenciának az előadásait közli az elhangzás eredeti nyelvén, angolul vagy magyarul.

Az olvasóban nyomban felötlik a kérdés: vajon időszerű-e napjainkban a könyv témája? Első pillantásra úgy tűnik, a jelenlegi szellemi-politikai környezet egyáltalán nem kedvező a magyar kommun tárgyalására. Hiszen a kötet szerzői és szerkesztői kifejezetten szembemenetelnek azzal a mind a publicisztikában, mind a pszédotudományos történetírásban mindinkább eluralkodó tendenciával, amely kitagadja a baloldalhoz fűződő eszméket, eseményeket, jelenségeket és személyiségeket a magyar történelemből, „idegennek”, „nemzetietlennek” minősítve azokat. Véleményünk szerint éppen ezért nagyon is aktuális egy olyan könyv, amelyik azt mutatja be, hogy a Tanácsköztársaság minden hibája és hiányossága ellenére szerves része a magyar történelemnek, beletartozik annak fejlődési vonalába. Sőt, egy szinte reménytelen helyzetben, a világháborús vereséget és az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását követő

* KRAUSZ Tamás–VÉRTES Judit (szerk.): 1919. A Magyarországi Tanácsköztársaság és a kelet-európai forradalmak. L' Harmattan Kiadó–ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2010. 283 p.